

Тема: "Український романтизм"

План

1. Складність і протейзм феномена романтизму.
2. Хронологія та передумови романтизму.
3. Принципи творчої програми українських поетів-романтиків.
4. Основні тематично-стильові течії.
5. Балада – емблематичний жанр українського романтизму.

Література

1. Бовсунівська Т. Двійництво в українському романтизмі: з історії літературознавства // Українська мова та література. – 1997. – Ч. 36 (52). – С. 6.
2. Єременко О. Український романтизм 20-40-х років XIX століття // О.Єременко. Українська література першої половини XIX століття: навчально-методичний посібник. – Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2006. – С. 33-40.
3. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Феміна, 1995. – С. 305-322.
4. І прадіди в струнах бандури живуть: Українська романтична поезія першої половини XIX століття / Упор. П.Хропко – К.: Веселка, 1991. – 239 с.
5. Комаринець Т. Ідейно-естетичні основи українського романтизму: Проблема національного й інтернаціонального. – Львів: Вища школа, 1983. – 224 с.
6. Шалагінов Б. Романтичний словник: до історії понять і термінів раннього німецького романтизму // Слово і час. – 2009. – № 8. – С. 46-58.

Літературний процес початку XIX ст. донедавна подавався спрощено і викривлено: романтизм розглядався як форма "незрілого" реалізму; поетів-романтиків розмежували на "активних" і "пасивних", а їхню творчість – на "прогресивну" і "реакційну". Нині переосмислено не тільки подібний підхід заполітизованого радянського літературознавства, а й зміст літературного процесу XIX ст., який зводився до двох основних художніх систем – романтизму та реалізму, що розвивалися як діахронно, так і синхронно.

Складність і протейзм (багатогранність) феномена романтизму загально визнана у літературознавстві. Так, О.Веселовський визначав романтизм як "лібералізм у літературі"; Г.Гетнер його основну прикмету вбачав у художньому вимислі ("фантазія і без кінця фантазія"); за В.Сиповським, суть романтизму – в індивідуалізмі, "що покриває всі інші особливості його стилю і змісту"; О.Білецький основну властивість романтизму вбачав у особливостях стилю, в "пошуках живописності". Усі ці дефініції (визначення) не охоплюють багатогранності такого явища світового літературного процесу, як романтизм, що поєднав у собі ідеї антифеодального, соціального і національно-визвольного рухів із незадоволенням дворянства новими буржуазними відносинами.

Назва методу походить від лексеми "романський", що спочатку вживалася на означення творів, написаних не латинською, а якоюсь із мов романської групи індоєвропейської сім'ї (французькою, іспанською, італійською, португальською, румунською). Близько п.п. XVIII ст. термін "романський"

почали розуміти і вживати з іншим змістом: надприродне, містичне, таємниче. Це відбувалося, очевидно, тому, що визначальною рисою романтизму, спільною для письменства усіх країн, стало зображення незвичайних людей у незвичайних обставинах, показ непересічних (часто трагічних) подій.

Хронологічно романтизму передував преромантизм (передромантизм), під яким розуміють явища і тенденції в українській літературі перших десятиліть ХІХ ст., які передвіщали романтизм і готували для нього ґрунт.

Важливою передумовою преромантизму і романтизму стала соціально-філософська і культурно-історична система Ж.-Ж.Руссо, найважливішими ідеями якої стали:

1) протиставлення природи й культури, "природної" і "робленої" людини та вчення про перевагу природного стану над цивілізацією;

2) відмова від раціоналістичного розуміння людської природи і акцентування на почуттях та переживаннях особистості, що виявлялося у афоризмах: "Розум може помилятися, серце – ніколи", "На шляху чесноти серце – надійний провідник, де розум спотикається".

Ідеї Руссо розвинув німецький фольклорист, народознавець Й.Гердер, який висунув програму оновлення літератури шляхом звернення до народно-національних витоків. За Й.Гердером, митець повинен орієнтуватися на художньо досконалі зразки усної народної творчості та писати не за штучно вигаданими правилами і законами, а керуючись власними принципами.

Німецька ідеалістична філософія, представлена вченням братів Шлегелі, Шеллінгом, Фіхте, Гегелем та німецькими романтичними поетами (Гофман, Шаміссо, Гейне, Гете, Новалис, брати Грімм) відіграла важливу роль у формуванні світоглядних основ українського романтизму. Одним із перших сприйняв теоретичні положення німецької ідеалістичної філософії, за якою світ (універсум) виступає живою динамічною цілісністю, що безнастанно рухається і розвивається у боротьбі суперечностей, був М.Максимович. У передмові до збірника "Малороссийские песни" (1827) він підкреслив самостійний характер поетичної творчості кожного народу як засобу пізнання дійсності, акцентував на нерозривній єдності народної і професійної творчості. М.Максимович не вбачав між фольклором і творами „штучної” поезії неперехідної межі, тому і вміщував у названому збірнику як фольклорні, так і літературні твори ("Твардовський" П.Гулака-Артемовського).

Значну роль у теоретичному осмисленні засад романтизму в Україні у 20-х рр. відіграв професор філології і ректор Харківського університету І.Кронеберг, який виступив проти розуміння мистецтва як точного копіювання дійсності.

Організуючою константою українського преромантизму стала ідея народу, його минулого, сучасного, майбутнього, на якій ґрунтувалася концепція романтичного історизму: український народ романтики усвідомлюють як націю, що має власну історію, менталітет, мову, культуру та історичне призначення.

Романтизму передував історіографічний преромантизм, що був започаткований інтересом освічених кіл до історії, культури, фольклору. Поява романтизму на українському ґрунті була підготована здобутками історичної науки та фольклористики. Історіографічні праці "Історія русів" (к. ХVІІІ ст.) невідомого автора, "Історія Малої Русі" Д.Бантиш-Каменського, "Історія

Малоросії" М.Маркевича, а також козацькі літописи ("Літопис Самовидця", "Літопис Самійла Величка", "Літопис Григорія Грабянки") будили волелюбний, патріотичний дух українців. Сприяли цьому і видання збірників української народної поезії (М.Цертелєва, М.Максимовича, М.Шашкевича, І.Вагилевича, Я.Головацького).

Ранніми проявами преромантизму в українській літературі стали вірші-пісні С.Писаревського "Моя доля", "За Немань іду", написані наприкінці 10-их на поч. 20-их років, а оприлюднені в 1825-1827рр., та балади П.Білецького-Носенка 20-их років ("Івга", "Отцегубці", "Нечай", "Нетяг" та ін.). П.Білецький-Носенко, як і більшість українських письменників початку ХІХ ст., ставив перед собою мету: довести спроможність української мови розкрити широкий спектр людських переживань і почуттів, спростувати хибну думку щодо її обмежених властивостей. Його балада "Івга", першоосновою якої була "Ленора" німецького поета Готфрида Августа Бюргера, започаткувала нумінозний жанровий пласт в українській літературі. Однак український поет прагнув не тільки перекласти німецький оригінал, передати його стрімкий ритм, а й "українізувати" сюжет (дія твору перенесена в Україну часів боротьби з ханською ордою). Баладі П.Білецького-Носенка не вистачає мовної та художньої довершеності, зустрічаються у ній елементи бурлескного стилю, ритмічні перебої, але варто пам'ятати, що твір було написано у час, коли відбувалося становлення української мови і норми її були далекими від досконалості, та й нова українська література робила тільки перші, не завжди вдалі, кроки.

До першого покоління українських романтиків належали гуртківці любителів народної словесності Харківського університету, очолювані Ізмаїлом Срезневським, – Іван Розковшенко, Опанас Шпигоцький, брати Федір та Орест Євецькі. Вони перекладали слов'янську поезію, здійснили видання "Украинского альманаха" (1831) і шести томів "Запорожской старины" (1833-1838), у фольклорних стилізаціях якої піднесли образи українських гетьманів, козаків, кобзарів, бандуристів до висот епічних героїв.

Хронологічно межі романтизму в українській літературі обіймають 20-60 рр. ХІХ ст., починаючи від публікацій балад П.Гулака-Артемівського "Рибалка" і "Твардовський" у 1827-1828 рр. до виходу у світ збірки "Поезії Йосифа Федьковича" у 1862 р. та романтичних казок Марка Вовчка. Розквіт української романтичної поезії припадає на 30-40 рр. ХІХ ст., коли творили Л.Боровиковський, М.Костомаров, Є.Гребінка, М.Петренко, В.Забіла, М.Шашкевич та інші.

Вихідними принципами творчої програми українських поетів-романтиків були:

- показ конфлікту героя з дійсністю, шукання іншої дійсності, ідеал якої створений уявою; мотив "світової туги" набуває характеру національної туги за козацькою вольницею (звідси принципова дихотомія світів);
- усвідомлення українського народу як нації зі своїми історико-культурними особливостями;
- самоцінність кожної особистості, підвищена увага до внутрішнього світу героя, пояснення його незвичної поведінки,

втручання у його долю не лише реальних, а й надприродних сил;

- органічна включеність людини в космос;
- символізація – основний принцип художнього узагальнення у романтизмі.

Для українського романтизму характерним стало явище симбіозу просвітительських, романтичних, реалістичних, часом бурлескних елементів.

В історії літератури виділяються чотири основні тематично-стильові течії українського романтизму:

1. Фольклорно-побутова, що постала із зацікавлення поетів народною творчістю, яка стала живлющим джерелом у становленні лірики, драми і епосу. Важливу роль відіграє первісна міфологія, що увійшла до українського фольклору, а звідти і до фольклорно-побутової течії романтизму. Міфологія, фольклор, суб'єктивно-авторське світосприйняття тісно взаємопереплелися у романтичних творах цієї течії.

Природа часто стає своєрідним аналогом душі; улюблений художній засіб – метаморфоза (перевтілення людини у природний об'єкт). Перетворюється у білосніжну лілею, уособлюючи красу і чистоту, героїня балади "Лілея" Т.Шевченка; стає тополею дівчина, символізуючи вірність у коханні та довічну самотність ("Тополя" Т.Шевченка); інколи образи-символи наснажені подвійним семантико-генетичним кодом, як-от персонажі балади М.Костомарова "Брат з сестрою", які, прагнучи уникнути інцесту, перетворилися на двоколірні жовто-блакитні квіти, що, в свою чергу, символізують нерозлучну пару творців світобудови – Воду і Вогонь. У творах цієї течії відчутний зв'язок із християнськими віруваннями, двовір'ям українців, замовляннями та чаруваннями, вірою у потойбічний світ та демонологічних істот (чорти, упирі, русалки, домовики). Синтез індивідуально-авторського і народнопісенного начал властивий поезіям "Русалки" М.Маркевича, "Заманка" Л.Боровиковського, "Мана", "Явір, тополя, береза", "Ластівка" М.Костомарова, баладам "Причинна", "Утоплена", "Русалка" Т.Шевченка, в основу яких покладено виняткові, але все ж повторювані у житті ситуації.

2. Фольклорно-історична романтична течія віддзеркалювала історичні реалії через почуття і переживання людей. Головна тема творів цієї течії – трьохсотлітня доба козаччини, найгероїчніша і одна з найважливіших сторінок історії українського народу, що викликала зацікавлення не лише в поетів-українців, а й у французів, німців, англійців, іспанців (праці Леруа де Флажі, К.Мальт-Брюна, Д.Байрона, В.Гюго). Період козацтва зацікавив і представників польської школи в українському романтизмі (Т.Падуру, А.Мальчевського, Б.Залеського, М.Гоцинського), і російських поетів (О.Пушкіна, К.Рилєєва), які трактували історичні події та постаті України упереджено, відповідно до інтересів власної держави.

Українські поети, затиснуті у лещатах бездержавності, намагалися заповнити прогалини в історичній свідомості свого народу, гіперболізуючи ніби через проектор в очах нащадків таланти гетьманів та героїчні подвиги козацтва. У творах возвеличували героїв вчорашніх, щоб зростити і виховати героїв завтрашніх. Проектуючи минуле у теперішнє і майбутнє, Л.Боровиковський, М.Костомаров, М.Шашкевич, А.Метлинський стимулювали

формування національної свідомості, посилювали ідею національної незалежності, відкидали комплекс меншовартісності. Образи Б.Хмельницького, С.Палія, М.Перебийноса, С.Наливайка набувають міфологічно-історичного характеру. У творах фольклорно-історичної течії українського романтизму, що творять своєрідний міф про героїв, панує дихотомія двох світів – щасливого минулого і нікчемного сучасного. Парадигму трагічності системи світобачення поетів визначають символічні образи могили, хреста, пугача, мерців-козаків та гетьманів ("Кладовище", "Гетьман", "Козачая смерть" А.Метлинського; "О Наливайку", "Хмельницького обступленіє Львова" М.Шашкевича; "Ластівка", "Максим Перебийніс" М.Костомарова; "Гайдамаки" Т.Шевченка).

Характерною особливістю цієї течії романтизму є переростання історизму в авторську медитацію, у філософічність, зменшення фантастичного елемента, відхід від міфології у сферу реальної дійсності.

3. Громадянська тематично-стильова течія репрезентована творами, у яких порушувалися злободенні теми: саможертвність в ім'я загальнолюдських інтересів, відродження української мови, роль співця (кобзаря, бандуриста, поета) у народному житті. У баладі "Смерть бандуриста" А.Метлинського звучить есхатологічний (для мови і її носія – нації) мотив, що набуває гіпертрофованого вигляду: "...вже наша мова конає!" Його підґрунтям була жорстока політика зросійщення царського уряду, що вела до нівеляції народу України і його мови. Злочинні заходи, спрямовані на денаціоналізацію народу і нівеляцію його мови, викликали спротив у поетів-романтиків. Бандурист-пророк, який супроводжував козаків у кривавих січах, хранитель історичної пам'яті народу, його мови і культури, докоряє сучасникам за черствість і байдужість до долі мови та України, перетвореної у моральну та духовну руїну. Екзальтований стан душі бандурист виливає у щирій молитві-сповіді на березі розбурханого нічного Дніпра-Славути, що виступає тут як умовний рубіж між смертю і життям. Співець-пророк синтезує у єдине ціле два світи: реальний, земний, жорстокий і несправедливий, у якому йому доводиться жити, і космогонічний, витворений власною уявою, довершений і недоступний звичайним людям, зануреним у суєтне життя. Змикання двох світів творить душевний дискомфорт, зроджує духовний бунт особистості, що знаходить вияв у трагічній розв'язці: бандурист гине у бурхливих хвилях Дніпра. Психологічно функціональний пейзаж суголосний внутрішньо неврівноваженому стану героя:

Буря виє, завиває
І сосновий бір трощить;
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грякотить.
Ніч то углем вся зчорніє,
То як кров зачервоніє!

Стилізацією під цю баладу є поезія "Співець" М.Костомарова, що присвячена А.Могили. Костомарівський співець теж пророкує есхатологічну перспективу мові й Україні. Кінцівка поезії співзвучна з народними голосіннями і відбиває трагедійне світовідчуття персонажа й автора. Образ митця у доробку Ієремії Галки еволюціонує у віршованому оповіданні "Співець Митуса", наближаючись до узагальненого образу співця з творів Т.Шевченка "Гайдамаки", "Тарасова ніч", "Думи мої, думи мої", "Перебендя".

У річищі громадянської романтичної течії знаходяться твори "Слово до читателей руського язика" М.Шашкевича, "Рідна мова" О.Афанасьєва-Чужбинського, "Зрадник", "До вас", "До гостей" А.Метлинського. Остання з названих поезій видається надзвичайно актуальною і нині, тому зачитуємо її повністю:

Ми для гостей приязні хоч коли!	В сльоту, зимою ми приязні:
Кинем для гостя і плуг, і воли,	Стукне гость в перші чи в треті півні,
Підем вказать йому стежку до хати,	–
З гостя нізащо не візьмемо плати;	Встанемо, кинемо сон і роботу,
Бо нам казали розумні батьки:	Встанем, відчинимо гостю ворота:
Божою ласкою овоц – садки,	„Гостю! ночуй в нас, і постіль отсе,
Жито з пшеницею родить нам поле	Є і для коників, є в нас сінце...
Не для одних нас, на всякого долю!	Бач, який вітер мете і гукає!
Як чоловікові ми не дамо,	Тільки не внось свого, гостю,
Бог покарає, – самі помремо!	звичаю...
	Батько казав, що, як свій оддамо,
	Ми і дітки наші пропадемо.

4. В особистісно-психологічній течії романтичної поезії домінує наскрізний мотив алієнації (самотності), що реалізується у конкретних ключових образах: рекрут, рекрутка, сирота, жебрак, нещасливо закоханий. Душевне сум'яття, відчайдушний сум, гірке розчарування визначають емоційну тональність творів "Старець", "Дитина-сиротина" А.Метлинського, "Жебрак" М.Устияновича, "Журба" Л.Боровиковського, "Ой одна я, одна", "Ой пішла я у яр за водою" Т.Шевченка, "Соловей", "Гуде вітер вельми в полі", "Нащо, тату, ти покинув" В.Забіли. Позиції героя і автора у цих поезіях часто ідентифікуються, а сирітство, самотність, горе однієї особистості ототожнюється з загальнолюдським.

Поети-романтики наголошували на складності і невичерпності суперечливої людської душі. Справедливо зазначав теоретик романтизму М.Берковський: "Людина для них – малий всесвіт, мікрокосмос..." Найяскравіший вияв космічне світосприйняття дістало у циклі "Небо" М.Петренка, уривок з якого "Дивлюся на небо" став популярним романсом.

Отже, в українському романтизмі 20-60-их рр. XIX ст. співіснують чотири основні тематично-стильові течії: фольклорно-побутова, фольклорно-історична, громадянська і психологічно-особистісна, між якими немає неперехідної межі чи чіткої демаркаційної лінії. Так, наприклад, рання творчість Т.Шевченка представляє всі тематично-стильові течії українського романтизму.

Романтичній творчості притаманне жанрове розмаїття в усіх трьох родах – драмі, епосі, ліриці.

Драматичні жанри в українському романтизмі еволюціонували від преромантичної п'єси К.Тополі "Чари", у якій контамінувалися ознаки етнографічно-побутової і особистісно-психологічної драми, до історичних драм-ідей М.Костомарова "Сава Чалий", виразно насаженої трагедійними рисами, і віршованої трагедії "Переяславська ніч", у якій автор, гостро

розгортаючи конфлікт, осмислює сенс людського життя, здатність особистості злетіти до вершин людського духу.

Романтична проза репрезентована історичною повістю Є.Гребінки "Нежинський полковник Золотаренко", що позначена впливом романів В.Скотта, та побутово-історичним романом "Чайковський", написаним за мотивами думи "Олексій Попович" та родинного переказу матері автора, яка походила з козацького роду Чайковських.

До перших творів романтичної прози належать оповідання та повісті М.Костомарова – "Казка про дівку-семилітку", "Торба", "Сорок літ", "Лови", які мали ілюстративний характер і були своєрідними обробками фольклорних сюжетів.

У піднесено романтичному стилі створив П.Куліш першу в українській літературі ідилію "Ориця"; у формі бабусиної оповіді про події козацького минулого подав романтичне оповідання "Гордовита пара", позначене побутово-етнографічним колоритом; "у дусі В.Скотта" написав російською мовою історичний роман "Михайло Чарнышенко или Малороссия восемьдесят лет назад".

Початок західноукраїнської прози ознаменувала "Олена" М.Шашкевича. За авторською дефініцією, "казка", хоча за ідейно-художніми ознаками – це героїко-романтичне оповідання, темою якого стала розправа опришків над паном, що силоміць забрав із весілля красуню-наречену.

У романтичній ліриці широко культивувалися пісні: "Моя доля", "За Немань іду" С.Писаревського; "Туга", "Вірна" М.Шашкевича; "Голубка", "Хмарка", "Дівчина" М.Костомарова та інші. Найбільшої популярності набули романи Є.Гребінки ("Ні, мамо, не можна нелюба любити", "Човен", "Черные очи"); В.Забіли "Не щебечи, соловейку", "Гуде вітер вельми в полі"); О.Афанасьєва-Чужбинського ("Є.П.Гребінці"); М.Петренка ("Дивлюся на небо").

Удосконаленню нової віршової форми посприяла увага поетів-романтиків до всіх основних стоп (ямб, хорей, дактиль, амфібрахій, анапест), до видів римування та звукопису, зокрема алітерацій (згадаймо класичний зразок із "Причинної" Т.Шевченка: "Реве та стогне Дніпр широкий, / Сердитий вітер завива..."). Романтики багатили українську поезію сонетом. До жанру сонета зверталися Л.Боровиковський, О.Шпигоцький, А.Метлинський. Перша спроба тріолета (вірш з восьми рядків, де два перші рядки повторюються в кінці строфи, а перший – ще й у четвертому рядку) належить О.Бодянському ("Моя дівчина, любая, кохана", 1831 р.).

Охоче послуговувалися романтики (Т.Шевченко, Л.Боровиковський, А.Метлинський) запозиченими з фольклору термінами "дума", "думка" для означення творів ліро-епічного та медитаційного спрямування. Розроблялися жанри посвяти, послання та елегії (журливої пісні). Улюбленим жанром українських поетів романтиків 20-40-х рр. ХІХ ст. стала балада.